

Bachelor-scriptie

De PvdA tussen ideaal en praktijk

Over de discrepantie tussen ideaal en praktijk betreffende de representativiteit van opleiding en gender bij de kandidaatstelling binnen de partij

'De spanning tussen ideaal en praktijk is de levensader van de politiek, en van de geschiedenis van de PvdA.' – Wim Kok

Naam: Tjerk Eken
Studentnummer: s4168380
Begeleider: Carla Hoetink
Datum: 15-01-2016

Inhoudsopgave

	pag.
Inleiding.....	3
Status Quaestionis.....	5
Hoofdstuk 1. Tussen ideaal en praktijk: Opleiding	10
Hoofdstuk 2. Tussen ideaal en praktijk: Gender.....	13
Conclusie.....	16
Literatuurlijst.....	17
Bronnenlijst.....	19

Inleiding

Dit onderzoek richt zich op de manier waarop de PvdA in de jaren zeventig zorg droeg voor de representatie van het volk, waarbij specifiek wordt gekeken naar de factoren opleiding en gender. Over de vraag hoe het volk politiek wordt gerepresenteerd door het parlement is reeds nagedacht. Zo zijn politiek filosoof en bestuurskundige Mark Bovens en politicoloog Anchrit Wille van mening dat Nederland te maken heeft met een tweedeling, namelijk die tussen hoog- en laagopgeleid.¹ Na de Tweede Kamerverkiezingen van juni 2010 was slechts één lid laagopgeleid en beschikte bijna 90 procent van de Kamerleden over een academische bul of HBO-diploma.² Bovens en Wille beschouwen in hun werk *Diplomademocratie: over de spanning tussen meritocratie en democratie* uit 2011 deze oververtegenwoordiging van hoogopgeleiden in de Tweede Kamer als problematisch. Politieke ambten zijn namelijk de enige functies in Nederland waar je geen papieren voor nodig hebt, maar er zijn nauwelijks laagopgeleide Tweede Kamerleden. Vrijwel alle formele en informele politieke arena's – denk aan het kabinet, de Tweede Kamer, maar ook inspraakavonden – worden gedomineerd door hoogopgeleiden. Met het verdwijnen van laagopgeleiden uit de Nederlandse politiek dreigt ook de aandacht voor hun belangen en zorgen van de politieke agenda te verdwijnen. De term diplomademocratie fungeert hier als aanduiding voor een moderne platoonse meritocratie, waarin burgers meer politieke invloed hebben naar gelang hun opleidingsniveau.³

Deze diplomademocratie is volgens Bovens en Wille onderdeel van een bredere maatschappelijke trend. Opleiding geldt nu als nieuwe maatschappelijke verzuiling, het opleidingsniveau is een sociale marker waarmee een groot deel van iemands sociale leven en politieke standpunten kan worden uitgetekend. Bovens en Wille geven in hun boek aan dat hoger en lager opgeleiden andere zorgen en belangen kennen. Zo zijn hoogopgeleiden veelal meer kosmopolitisch ingesteld en zijn laagopgeleiden doorgaans meer gefocust op de eigen natie. Dit onderscheid is te illustreren aan de hand van de open grenzen die gepaard gaan met de toenemende Europese eenwording. Open grenzen bieden voor hoogopgeleiden kansen: ze zouden voor hun werk gemakkelijk de grenzen kunnen passeren. In de ogen van veel laagopgeleiden leiden deze open grenzen louter tot meer concurrentie op de arbeidsmarkt, aangezien zij aan den lijve ondervinden dat bijvoorbeeld 'Polen' hun 'banen komen inpikken'. Door deze verschillende preoccupaties tussen hoog- en laagopgeleiden is het volgens Bovens en Wille problematisch dat alleen de hoogopgeleiden politiek vertegenwoordigd zijn. De laagopgeleide is uit de politiek 'verdwenen'.⁴

CDA-Kamerlid Jan Schinkelshoek was zich hier bewust van en ervoer deze ontwikkeling ook als een probleem. Schinkelshoek diende in de zomer van 2007 een motie betreffende parlementaire zelfreflectie in. Het functioneren, de positie en de reputatie van de Tweede Kamer was een onderwerp van publiek debat. Met de zelfreflectie zouden deze aspecten van de Kamer onder de loep worden genomen.⁵ Tweede Kamervoorzitter Gerdi Verbeet erkende het belang van zelfreflectie, verleende haar medewerking, en overhandigde twee jaar later de resultaten van dit onderzoek

¹ Mark Bovens en Anchrit Wille, *Diplomademocratie: over de spanning tussen meritocratie en democratie* (Amsterdam 2011) 9.

² Bovens en Wille, *Diplomademocratie*, 9.

³ Ibidem, 9 en 13.

⁴ Ibidem, 10-11.

⁵ Parlement en politiek, 'Parlementaire zelfreflectie'

<https://www.parlement.com/id/vi43e5o96ha3/parlementaire_zelfreflectie> [geraadpleegd op 13-01-2016].

getiteld 'Vertrouwen en zelfvertrouwen' aan de Kamer.⁶ Tijdens het presenteren van de resultaten sprak Verbeet de volgende woorden uit:

'De volksvertegenwoordiging moet een redelijke afspiegeling zijn van de samenleving. En dus moeten mensen met wat minder opleiding, maar veel levenservaring er ook een plaats in kunnen vinden'⁷ – Gerdi Verbeet.

Verbeet vroeg zich af of de 70 procent laagopgeleiden in Nederland zich nog wel vertegenwoordigd voelen door de hoogopgeleiden in de Tweede Kamer.⁸ Zowel Bovens en Wille als Verbeet wijzen dus op het probleem van de falende representatie van de laagopgeleiden in het parlement.

Voor dit onderzoek vormen de jaren zeventig een relevante tijdsafbakening. Deze periode is relevant omdat er destijds 24 van de 358 Tweede Kamerleden laagopgeleid waren. Dit betreft iets minder dan het lage percentage van 7 procent.⁹ Daarnaast was Frans Moor (1940 - 2008) in de jaren zeventig de enige arbeider was in de PvdA-fractie.¹⁰ Daar komt bij dat de PvdA hierin een interessante partij is om te bestuderen, omdat het een partij is die altijd meer heeft beoogd dan het louter behartigen van materiële belangen. De partij streeft naar de vergroting van menselijke zelfrealisatie, mondigheid en vrijheid. Daarnaast zoekt de partij naar manieren om de bestaande machtsverhoudingen in de Nederlandse samenleving te doorbreken, zodat er grotere gelijkheid tussen mensen kan worden bevorderd. De PvdA richt zich dus niet tot één groep in de samenleving, maar tot de gehele samenleving.¹¹

Naast opleiding kan er ook gekeken worden naar het gender-aspect als factor van representatie. Met het begrip 'gender' wordt in dit onderzoek bedoeld op de verhouding tussen mannen en vrouwen: in hoeverre is er sprake van de vertegenwoordiging van vrouwen of wordt politiek (nog steeds) vooral bedreven door mannen? Net als laagopgeleiden zijn vrouwen altijd ondervertegenwoordigd geweest (zelfs tot op de dag van vandaag) in de Nederlandse Tweede Kamer.¹² In de jaren zeventig was er echter sprake van een kwantitatieve stijging van vrouwen in de Tweede Kamer, een stijging die zich tot begin jaren tachtig doorzette (van 18 vrouwen in 1977 naar 27 vrouwen in 1981). Met een dergelijke stijging zou er verwacht kunnen worden dat, in de periode voorafgaande aan deze ontwikkeling, het vraagstuk van de man-vrouwrelatie hoog op de agenda stond. De kwantitatieve stijging van het aantal vrouwen zou het gevolg kunnen zijn van de discussies die resulteerden uit dit agenderen. Om deze reden vormen de jaren zeventig des te meer een

⁶ *Publieksversie van Vertrouwen en zelfvertrouwen. Uitkomsten en vervolg Parlementaire zelfreflectie* (Den Haag 2009) 7 <<http://www.pguptekst.nl/wordpress/wp-content/uploads/tweede-kamer-publieksversie-parlementaire-zelfreflectie.pdf>> [geraadpleegd op 10-1-2016].

⁷ Cees van der Laan, 'Het volk moet weer in het parlement zitten', *Trouw* <<http://www.trouw.nl/tr/nl/4500/Politiek/article/detail/3036761/2011/11/16/Het-volk-moet-weer-in-het-parlement-zitten.dhtml>> [geraadpleegd op 16-11-11].

⁸ Van der Laan, 'Het volk' <<http://www.trouw.nl/tr/nl/4500/Politiek/article/detail/3036761/2011/11/16/Het-volk-moet-weer-in-het-parlement-zitten.dhtml>> [geraadpleegd op 16-11-11].

⁹ Tjerk Eken, *Data-analyse Tweede Kamerleden 1946-1981* (Ongepubliceerde scriptie Politieke Geschiedenis, Nijmegen 2014).

¹⁰ Parlement en politiek, 'Frans Moor' <https://www.parlement.com/id/vg09lli99lzu/f_frans_moor> [geraadpleegd op 17-12-2015].

¹¹ David van Ooijen, 'Breekpunt vijfendertigduizend', *Socialisme en Democratie* 31, 6 (Deventer 1974) 273-274.

¹² Parlement en politiek, 'Vrouwen in de Tweede Kamer' <https://www.parlement.com/id/vh8lnhrre0zv/vrouwen_in_de_tweede_kamer> [geraadpleegd op 17-12-2015].

relevante en interessante tijdsperiode om nader te bestuderen. De kwantitatieve stijging van vrouwen in de Tweede Kamer was grotendeels toe te schrijven aan de Tweede feministische golf. Deze Tweede feministische golf werd eind jaren zestig door middel van het artikel 'Het onbehagen van de vrouw' van PvdA-feministe Joke Smit in Nederland geïntroduceerd. De Tweede feministische golf had als doel om de vrouw een gelijkwaardige positie in de maatschappij te geven. Van de vrouw werd in de jaren zestig en vroege jaren zeventig niet verwacht dat zij intellectuele prestaties leverde, zij diende zich op het huwelijk te richten en huishoudelijke taken uit te voeren. Hierdoor volgden veel vrouwen geen opleiding en deden zij geen maatschappelijke ervaring op. Als de vrouw wel een opleiding volgde, staakte zij deze vaak voortijdig. De rol van de vrouw in het gezin in combinatie met een onvolledige of lage opleiding zorgde ervoor dat zij moeilijk een plek kon vinden in de politiek. Er zou verwacht kunnen worden dat uitgerekend een partij die streeft naar grotere gelijkheid tussen mensen en die er wil zijn voor de gehele samenleving, met een dergelijke oververtegenwoordiging van mannelijke leden en hoogopgeleiden binnen de partij in haar maag zit. Het is aannemelijk dat de PvdA betreffende deze factoren bepaalde idealen nastreefde, maar dat deze idealen in de praktijk niet realiseerbaar bleken te zijn. Daarbij komt dat niet elk PvdA-lid dezelfde idealen koesterde. Vandaar dat het onderzoeken van een mogelijke discrepantie tussen ideaal en praktijk interessant is, omdat het weergeeft welke denkbeelden er binnen de partij bestonden betreffende de factoren opleiding en gender. Zoals Wim Kok in de quote al stelt vormt de spanning tussen ideaal en praktijk immers de geschiedenis van de PvdA.¹³ Op deze manier liggen de factoren gender en opleiding dan ook in elkaars verlengde.¹⁴

Voordat het daadwerkelijke onderzoek beschreven zal worden, een onderzoek dat betrekking heeft op de kandidaatstelling van de volksvertegenwoordiger, is het noodzakelijk om aandacht te besteden aan de relevante thema's die dit onderzoek inkaderen. Deze thema's zijn: de representatieve democratie, de rol van de politieke partij en de samenstelling van de Kamer.

Status Quaestionis

De representatieve democratie

In de afgelopen tweehonderd jaar zijn er meerdere theorieën betreffende de representatieve democratie ontwikkeld. Politicoloog Jacques Thomassen constateert in zijn overzichtsartikel *Politieke representatie* uit 1991 dat een moderne democratie vrijwel per definitie een representatieve democratie is.¹⁵ Deze vorm van democratie heeft gedurende de tweede helft van de achttiende eeuw in West-Europa ingang gevonden, vaak samengaand met de liberale theorie van de filosoof en politicus Edmund Burke (1729 – 1797). In deze theorie fungeerde het parlement als overlegorgaan waar de vertegenwoordigers van het volk bijeenkwamen zodat er door middel van parlementair overleg besluitvorming kon plaatsvinden voor het nationaal belang. Hierbij werd de besluitvorming niet beoordeeld op grond van de vraag wat het volk zelf besloten zou hebben.¹⁶

¹³ Martin Mevius, Lennart Booij en Erik van Bruggen, *Hier: de Partij van de Arbeid! Vijftig jaar geschiedenis in interviews* (Amsterdam 1996) 7.

¹⁴ Hedy d'Ancona 'De noodzaak van een culturele revolutie', *Socialisme en Democratie* 29, 3 (Deventer 1972) 106-107.

¹⁵ J.J.A. Thomassen, 'Politieke representatie', *Hedendaagse Democratie* (Alphen aan den Rijn 1991) 165.

¹⁶ Thomassen, 'Politieke representatie', 170.

In deze representatieve democratie onderscheidt Thomassen drie modellen betreffende politieke representatie. De afspiegeling waar Verbeet in het citaat uit de inleiding over spreekt, vindt aansluiting bij het eerste model van Thomassen, het afspiegelingsmodel. Dit model stoelt op de opvatting dat de volksvertegenwoordiging een zo goed mogelijke afspiegeling dient te zijn van de kiesgerechtigde bevolking. Kenmerken waarop de volksvertegenwoordiging in Nederland afwijkt van een groot deel van de kiezers zijn opleiding en geslacht.¹⁷

Het tweede model dat Thomassen bespreekt is het rolmodel. In dit model laten individuele leden van de volksvertegenwoordiging hun gedrag sterk beïnvloeden door de 'wil' van de kiezers, waardoor er een sterke band tussen de twee groepen ontstaat. Dit model wordt voornamelijk gebruikt voor onderzoek naar representativiteit van de volksvertegenwoordiging in de Verenigde Staten (VS). In tegenstelling tot de VS staan de partijen in West-Europese democratieën altijd boven de individuele volksvertegenwoordigers.¹⁸

Meer toegesneden op West-Europa is het derde door Thomassen onderscheiden model, namelijk het partijenmodel. Zoals de naam al suggereert neemt de politieke partij in dit model de centrale plaats in. Dit model staat betreffende nationale eenheid haaks op de liberale theorie van Burke. Door het invoeren van het algemeen kiesrecht werden verkiezingen in West-Europa steeds meer een concurrentieslag voor stemmen, waardoor de Europese landen werd 'verdeeld'. Om deze strijd te voeren was er een buitenparlementair orgaan nodig, de politieke partij. De politieke partij begon zich in de loop van de twintigste eeuw steeds meer te profileren ten koste van de nationale eenheid waarover Burke schrijft.¹⁹ Volgens dit model is het in een representatieve democratie voor een politieke partij dus onmogelijk om een partij te zijn voor het gehele volk. Door het bestaan van algemeen kiesrecht ontstaat er een concurrentieslag voor stemmen die leidt tot verdeeldheid onder de Nederlandse bevolking. Het partijenbelang wordt belangrijker dan het nationaal belang waar Burke over sprak.

Geschiedfilosoof Frank Ankersmit benadert politieke representatie vanuit een meer filosofisch perspectief. In zijn werk *Political Representation* uit 2002 analyseert hij politieke representatie aan de hand van esthetische en mimetische representatie. Ankersmit gebruikt esthetiek om een parallel te trekken tussen kunst en politieke representatie. De esthetische representatie verkrijgt net als een schilderij validiteit, maar doet dat niet door te beweren dat het een 'mimiek' is, een letterlijke afspiegeling van het gerepresenteerde object. De esthetische representatie presenteert zich dus als een vervanger die 'staat' voor het gegeven object, het volk.²⁰ Het impliceert een harmonieuze voorstelling van, niet een letterlijke afspiegeling van het volk. De zwakheid van de representatieve democratie ligt in de problemen die het gevolg zijn van de democratische staat zelf. Het kent dezelfde limitatie als een schilderij, het kan alles representeren behalve zichzelf.²¹

Deze zwakheid van de representatieve democratie wordt door zowel Bovens en Wille als Ankersmit gezien als een groot probleem voor hedendaagse West-Europese democratieën. De

¹⁷ Ibidem, 176.

¹⁸ Thomassen, 'Politieke representatie', 172 en 175.

¹⁹ Ibidem, 180-181.

²⁰ Peter Csigo, 'Review: Political Representation', *Politics and Culture* 4 (2009)

<<http://politicsandculture.org/2009/11/09/review-political-representation/>> [geraadpleegd op 13-1-2016].

²¹ Ankersmit, *Political Representation*, 119.

laatstgenoemde spreekt hierbij van een 'gap between citizen en representative'.²² Wanneer een populatie zich opsplitst in een groep representanten en een groep die zich laat representeren, dan zal legitieme politieke macht zich 'opwellen', zoals Ankersmit het verwoordt, in de ruimte tussen deze twee groepen. Vandaar dat alle legitieme macht gesitueerd is in de 'esthetische opening' tussen kiezer en vertegenwoordiger.²³ Ankersmit wijst op het probleem van de 'virtuele dood van ideologie' van politieke partijen die heeft geleid tot een politieke onverschilligheid tussen kiezers en gekozenen. Politiek is volgens Ankersmit getransformeerd in een bureaucratische wetenschap waarmee de burger zich niet langer kan identificeren. De herwaardering (door het volk) van de politieke partij kan alleen slagen door re-ideologisering van de partijprogramma's. Alleen op deze manier zal de burger zich weer in de partij herkennen, en zich weer kunnen identificeren met de politiek. Ankersmit verklaart zich dus geen voorstander van de mimetische representatie.²⁴ Bovens en Wille spreken het niet expliciet uit, maar lijken wel in lijn met de mimetische benadering te redeneren. Zo zijn zij geen voorstander van het opnemen van meer laagopgeleiden in de Tweede Kamer, maar zoeken zij wel naar oplossingen om de laagopgeleide kiezer een stem te geven.²⁵

De rol van de politieke partij

Net als Ankersmit beschouwen politicologen Knut Heidar en Ruud Koole de politieke partij als centrale actor in de politiek. In hun boek *Parliamentary Party Groups in European Democracies* uit 2000 onderzoeken zij samen met een team van zeventien andere wetenschappers de parlementen en partijen van dertien West-Europese democratieën.²⁶ Heidar en Koole zijn het met Thomassen eens dat de politieke partij in West-Europa het begin van de twintigste eeuw steeds belangrijker werd. Zij begon steeds meer functies te vervullen, waarvan de kandidaatstelling voor ambten zeer belangrijk was. Politicoloog Elmer Schattschneider is van mening dat de kandidaatstelling de belangrijkste functie betreft van de partij:

'The nominating process... has become the crucial process of the party. The nature of the nominating procedure determines the nature of the party; he who can make the nominations is the owner of the party. This is therefore one of the best points at which to observe the distribution of power within the party.'²⁷

In West-Europa wordt de kandidaatstelling niet in elk land op dezelfde manier uitgevoerd.²⁸ Zo is er in Groot-Brittannië sprake van een duidelijk hiërarchisch stelsel waarbij de partijleider centraal staat bij het maken van beslissingen betreffende de te volgen koers van de partij en het selectiebeleid.²⁹ Vergeleken met Groot-Brittannië neemt de politieke partij in Nederland een prominentere rol in betreffende de kandidaatstelling. De bovenstaande quote van Schattschneider sluit dus beter aan bij Nederlandse methode van kandidaatstelling. In artikel 4 van de Nederlandse Grondwet staat dat elke

²² Ibidem, 117.

²³ Andrew Rehfeld, 'Review: F.R. Ankersmit, *Political Representation*', *Chicago Journals* 113, 4 (2003) 865.

²⁴ Ankersmit, *Political Representation*, 117 en 132.

²⁵ Bovens en Wille, *Diplomademocratie*, 120-136.

²⁶ Knut Heidar and Ruud Koole red., *Parliamentary Party Groups in European Democracies. Political parties behind closed doors* (Londen en New York 2000) 248.

²⁷ Ruud Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990* (Utrecht 1992) 279.

²⁸ Heidar and Koole, *Parliamentary Party Groups*, 254.

²⁹ Ibidem, 254-255.

Nederlandse burger het recht heeft om zich verkiesbaar te stellen als volksvertegenwoordiger.³⁰ In de praktijk beheersen de politieke partijen de kandidaatstelling en deze kennen veel vrijheid bij het selecteren van hun kandidaten. Vandaar dat Tweede Kamerleden altijd afhankelijk zijn van de partijorganisatie, zonder steun van een partij is het praktisch onmogelijk om een zetel in het parlement te verkrijgen.³¹

De partijorganisatie heeft dus grote invloed op de fractie, omdat de eerstgenoemde de kandidaatstelling voor de volksvertegenwoordigende instellingen bepaalt. De fractie is echter niet machteloos, in de grote politieke partijen is het gebruikelijk dat fractieleden advies geven aan, of deel uit maken van het partijbestuur.³² Volgens hoogleraar staats- en parlamentsrecht Erik Jurgens kan er zelfs worden gesproken van een *fractiocratie*. Belangrijke debatten vinden meestal plaats tijdens een samenkomst van de fractie, niet tijdens de Tweede Kamer vergadering.³³

Deze machtsbalans tussen partijorganisatie en fractie binnen de partij was onderhevig aan kandidaatstellingsprocedures die eind jaren zestig en begin jaren zeventig begonnen te veranderen. Tijdens de jaren zestig was er bij de partijen sprake van sterke centrale sturing van de selectieprocessen. Gedurende de jaren zeventig werd er steeds meer waarde gehecht aan decentralisatie en democratisering van de partij. Hierdoor werd de macht van de centrale organen verzwakt, maar nam de invloed van het individuele partijlid niet toe.³⁴

De manier waarop de kandidatenlijst wordt samengesteld is dus cruciaal, omdat hiermee de aard van de politieke partij wordt bepaald. Ankersmit, Heidar en Koole stellen dat de politieke partij centraal staat in de recente debatten betreffende het groeiende antipolitieke sentimenten in verschillende westelijke landen. Doordat het volk zich niet gerepresenteerd voelt, lopen politieke partijen het gevaar om hun 'bemiddelingsrol' tussen de burger en de volksvertegenwoordigers te verliezen, aldus Ankersmit, Heidar en Koole.³⁵

De samenstelling van de Kamer

Het artikel van Thomassen, de filosofisch-esthetische visie van Ankersmit en de technische werken van Heidar en Koole hebben gemeen dat er steeds aandacht wordt besteed aan de verhouding tussen vertegenwoordiger en de kiezer. Aangezien de vertegenwoordigers het hart vormen van de representatieve democratie is het meer dan gerechtvaardigd om de voorwaarden op basis waarvan zij geselecteerd werden nader te bestuderen. Dit zal in dit onderzoek dan ook gebeuren.

In de jaren tachtig en begin jaren negentig verscheen er een aantal werken dat uitgebreid empirisch onderzoek betreffende de kandidaatstelling van volksvertegenwoordigers beschreef. Politicologen die een studie maakten van de selectieprocedure en de maatschappelijke herkomst van Tweede Kamerleden zijn zowel Joop van den Berg als Ronald Hillebrand. Van den Berg constateert in zijn werk *De toegang tot het binnenhof: de maatschappelijke herkomst van Tweede Kamerleden tussen 1849 en 1970* uit 1983 dat de oververtegenwoordiging van hoogopgeleiden in het Nederlandse parlement geldt als historische constante. Nederlandse Tweede Kamerleden worden gekenmerkt doordat ze uit een 'upper-class-milieu' komen. In de periode tussen 1918 en 1940 waren

³⁰ Bovens en Wille, *Diplomademocratie*, 9.

³¹ Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij*, 240, 249, 279 en 295.

³² Ibidem, 235 en 237

³³ Heidar and Koole, *Parliamentary Party Groups*, 89.

³⁴ Koole, *opkomst*, 303-304.

³⁵ Ankersmit, *Political Representation*, 117 en Heidar and Koole, *Parliamentary Party Groups*, 269.

parlementariërs met een lager onderwijs- of een middelbare onderwijs-diploma qua aantal het sterkst vertegenwoordigd in de Tweede Kamer. Vandaar dat de Tweede Kamer in deze periode, als er gekeken wordt naar opleiding, wordt beschreven als de meest representatieve kamer uit de Nederlandse parlementaire geschiedenis.³⁶

Waar Van den Berg zich in zijn werk focuste op de maatschappelijke herkomst van de Tweede Kamerleden schrijft Hillebrand in zijn proefschrift *De Antichambre van het Parlement: Kandidaatstelling in Nederlandse politieke partijen* uit 1992 over de manier waarop het CDA, de PvdA, de VVD en D'66 hun kandidatenlijsten in 1986 hebben opgesteld. Dit werk is gebaseerd op veel empirisch onderzoek naar wie invloed uitoefent op de samenstelling van de lijsten, de eisen waaraan de sollicitanten moeten voldoen en de belangrijkste verschillen betreffende kandidaatstelling tussen deze vier grote partijen. Wat opvalt in dit laatstgenoemde werk is dat er vooral binnen de PvdA tientallen jaren een discussie bestond over de wijze waarop kandidaten voor de Tweede Kamer geselecteerd dienden te worden. Deze discussie ging hoofdzakelijk over wie zeggenschap had over de kandidaatstelling. Zoals in de vorige paragraaf al is vermeld verschoof het zwaartepunt van de besluitvorming van centraal naar decentraal. Deze verschuiving had ook haar uitwerking op de effecten van de procedure voor de uiteindelijke lijst.³⁷ Op deze verschuiving zal in hoofdstuk 1 nader worden ingegaan.

Doel van het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is tweeledig. Onderzoek naar de constante transformatie binnen de kandidaatstellingprocedure van de PvdA in de jaren zeventig betreffende opleiding en gender leidt enerzijds tot een beter inzicht in het spanningsveld tussen idealen en wat daarvan in de praktijk terecht komt. Op welke manier belemmerde of stimuleerde de praktijk bepaalde idealen? Anderzijds wordt er getracht een aandeel te leveren aan de verruiming van de kennis van het intern functioneren van de PvdA in de jaren zeventig. Dit zal onderzocht worden aan de hand van de volgende vraagstelling: 'Op welke manier was er sprake van een discrepantie tussen ideaal en praktijk betreffende de kandidaatstelling van Tweede Kamerleden door de PvdA in de jaren zeventig als er gekeken wordt naar de factoren opleiding en gender?'

³⁶ J.Th.J. van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof. De maatschappelijke herkomst van de Tweede Kamerleden tussen 1849 en 1970* (Weesp 1983) 242 en 257.

³⁷ R. Hillebrand, *De Antichambre van het Parlement. Kandidaatstelling in Nederlandse politieke partijen* (Leiden (1992) 57.

Hoofdstuk 1. Tussen ideaal en praktijk: opleiding

‘Toenemende professionalisering had er vanaf begin jaren zestig al toe geleid dat het Kamerlidmaatschap steeds meer een fulltimebaan was geworden (...) Daarbij was meer ruimte voor leden die als het ware waren opgeleid voor die functie. Het ontstaan van het beeld van het ‘Prefab-Kamerlid’, het wat kleurloze, hoogopgeleide en uit de ambtelijke sfeer afkomstige Kamerlid, is daarbij goed te verklaren.’³⁸ – Joop van den Berg

In zijn artikel ‘Het “prefab-kamerlid.” De gewijzigde rekrutering van de Tweede Kamerleden sinds 1971-1972’ omschrijft Van den Berg de huidige parlementariër als een ‘prefab-kamerlid’. Tweede Kamerleden zijn tegenwoordig min of meer ‘afkomstig uit één en dezelfde constructie-werk-plaats en [worden] met geringe aanpassingen bij de partij afgeleverd die er een kleurtje op verft’.³⁹ Van den Berg beschouwt dit fenomeen als een beperktheid, het gaat teveel om ‘geprepareerde’ mensen voor de politiek.⁴⁰ Hierdoor was er in de Tweede Kamer een omslag van een ‘vertegenwoordiging van de georganiseerde samenleving’ tot een ‘werkplaats van beroepspolitici’.⁴¹

De professionalisering van het partijwezen was één van de belangrijkste wijzigingen in de Nederlandse parlementaire geschiedenis sinds de Tweede Wereldoorlog.⁴² Deze professionalisering begon in de jaren zestig waardoor het Kamerlidmaatschap in deze periode steeds meer een fulltimebaan werd. Het was ongebruikelijk voor parlementariërs om hun functie als Kamerlid te beschouwen als enige taak en bezigheid, vandaar dat zij veel nevenfuncties buiten het Binnenhof bekleedden.⁴³ Een andere belangrijke gebeurtenis in de Nederlandse parlementaire geschiedenis betreft de ontzuiling. Tot het begin van de jaren zeventig werd de vertegenwoordiging van de achterban van de politieke partijen gezien als prioriteit. De laatste restanten van de verzuilde maatschappij waren nog aanwezig, en de Kamer was toentertijd hiervan nog een afspiegeling hiervan. De ondernemers, de boeren en de middenstand wilden hun vertegenwoordiger in de Kamer, maar met het afbrokkelen van de verzuiling werd deze representatie als minder belangrijk geacht.⁴⁴

De ontzuiling wordt vaak in verband gebracht met het doorbreken van oude rigide verhoudingen en levensbeschouwelijke geslotenheid.⁴⁵ Van den Berg koppelt de ontzuiling niet alleen aan het verval van een dergelijke mentaliteit, maar ook aan de institutionele desintegratie. Hierdoor werd de politiek in het algemeen, maar met name de politieke rekrutering, gedecentraliseerd.⁴⁶ Zoals er in de Status Quaestionis al werd vermeld hadden Nederlandse politieke partijen eind jaren zestig en begin jaren zeventig te maken met veranderende kandidaatstellingsprocedures. De PvdA had hier in grote mate mee te maken. Op aansporen van

³⁸ J.Th.J. van den Berg en B. van den Braak, ‘Kamerleden als passanten in de Haagse politiek. De maatschappelijke herkomst van Tweede-Kamerleden 1970-2004’, *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2004* (Utrecht 2004) 77.

³⁹ J.Th.J. van den Berg, ‘Het “prefab-kamerlid.” De gewijzigde rekrutering van de Tweede Kamerleden sinds 1971-1972’, *Tussen Nieuwspoort & Binnenhof. De jaren 60 als breuklijn in de naoorlogse ontwikkelingen in politiek en journalistiek* ('s-Gravenhage 1989) 209.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij*, 306.

⁴² H.M. Franssen, ‘Veranderingen in de werkwijze van de Tweede Kamer’, *Tussen Nieuwspoort & Binnenhof. De jaren 60 als breuklijn in de naoorlogse ontwikkelingen in politiek en journalistiek* ('s-Gravenhage 1989) 165.

⁴³ Van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof*, 199.

⁴⁴ Van den Berg en Van den Braak, ‘Kamerleden als passanten in de Haagse politiek’, 77.

⁴⁵ J.Th.J. van den Berg, ‘Geïsoleerd op het Binnenhof’, *Socialisme en Democratie* 39, 1 (Deventer 1982) 13.

⁴⁶ Ibidem.

Nieuw Links, een progressieve beweging binnen de PvdA, werd er een discussie betreffende decentralisatie van de kandidatenselectie gestart. De gedachte van decentralisatie werd door deze nieuwe beweging gekoppeld aan de uit de VS overgewaaid 'democratiseringsgolf'. Deze gedachte kreeg eind jaren zestig grote invloed in de PvdA.⁴⁷ Voorstanders van de decentralisatie waren van mening dat het partijbestuur een te grote invloed uitoefende op de samenstelling van de Tweede Kamerfractie. Vandaar dat er tijdens het partijcongres van 1969 werd besloten tot invoering van een gedecentraliseerde wijze van kandidaatstelling; het zwaartepunt in de besluitvorming kwam op gewestelijk niveau te liggen. Met deze ingreep ontstond er in de jaren zeventig het probleem dat er een gebrek was aan spreiding van deskundigheid in de Tweede Kamerfractie. Daarnaast werd er veel nadruk gelegd op de rekrutering van kandidaten binnen de kring van het eigen gewest.⁴⁸ Met de formele decentralisering van de kandidaatstelling groeide de band tussen een Kamerlid en 'zijn' of 'haar' gewest. Het partijbestuur stimuleerde de groei van deze band, zo 'dienden Kamerleden zelfs "in of in de onmiddellijke nabijheid" van het gewest van kandidaatstelling te gaan wonen, indien zij dit nog niet deden'.⁴⁹ Een dergelijke decentrale besluitvorming in de vorm van een regionaal georiënteerd kiesstelsel zou een betere band opleveren tussen vertegenwoordiger en kiezer.⁵⁰

Naast deze decentralisatie van de kandidaatstelling behoorde het beschikken over een hogere opleiding ook bij de professionalisering van de partij.⁵¹ De oververtegenwoordiging van hoogopgeleiden in de Tweede Kamer is geen gevolg van de professionalisering, maar werd er wel door gestimuleerd. Al voor het interbellum genoten de hoogopgeleiden en academici een onevenredige voorkeurspositie in de Tweede Kamer, en dit is nooit veranderd. De juristen namen hierbij het voortouw, gevolgd door de theologen, docenten van de kweekschoolopleiding en na de Tweede Wereldoorlog de economen. De afname van het aantal Tweede Kamerleden met louter lager onderwijs begon al in 1946 en was niet gebonden aan een bepaalde politieke ideologie.⁵²

Van den Berg toont aan dat er sprake is van een onevenredige voorkeurspositie van academici en hoogopgeleiden in de Tweede Kamer gedurende de parlementaire geschiedenis.⁵³ Hij spreekt niet positief over de opmars van het hoogopgeleide 'Prefab-Kamerlid' en ziet deze ontwikkeling zelfs als een gevaar voor de democratie.⁵⁴ Werd deze mening in de jaren zeventig door PvdA-leden gedeeld, was er sprake van een discrepantie tussen ideaal en praktijk? Hillebrand schrijft dat in de PvdA bij het opstellen van de kandidatenlijst er een groot verschil ontstond in opleiding ten opzichte van de leden en kiezers. De aspirant kandidaten werden tijdens de selectiefase vrijwel uitsluitend geselecteerd wanneer zij beschikten over een hoge opleiding. Vervolgens schrijft Hillebrand: 'In de PvdA (...) waren velen na afloop van de kandidaatstelling van mening dat er te veel hoog opgeleiden op de kandidatenlijst geplaatst waren. Tijdens de selectie had men correcties kunnen aanbrengen in de oververtegenwoordiging van kandidaten met universitaire of HBO-opleiding, maar dat is niet gebeurd'.⁵⁵ Het is bijzonder nadelig voor dit onderzoek dat Hillebrand op

⁴⁷ Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij*, 123.

⁴⁸ Hillebrand, *De antichambre van het parlement*, 57-58.

⁴⁹ Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij*, 245.

⁵⁰ Gerard Visscher, 'Is het kiesstelsel aan verandering toe?', *Socialisme en Democratie* 48, 7/8 (Deventer 1991) 299.

⁵¹ Van den Berg en Van den Braak, 'Kamerleden als passanten in de Haagse politiek', 75.

⁵² Toegang tot binnenhof, 128, 156-157.

⁵³ Toegang, 156.

⁵⁴ Van den Berg, 'Het 'Prefab-Kamerlid'', 210.

⁵⁵ Hillebrand, *De Antichambre van het Parlement*, 256.

geen enkele manier aanduidt wie hij met 'velen' bedoeld. Er is niet alleen in de literatuur, maar ook in bronnenmateriaal zoals het wetenschappelijk tijdschrift van de PvdA *Socialisme en Democratie* en het socialistisch dagblad *Het Volk* niets te vinden over een bepaald ongenoegen betreffende de oververtegenwoordiging van hoogopgeleiden op de kandidatenlijst.⁵⁶ Er wordt in de literatuur en bronnen wel geschreven over het belang van opleiding, maar dit wordt niet in verband gebracht met het feit dat kiezers met een hogere opleiding zich beter zouden 'herkennen' in de volksvertegenwoordigers. In de jaren zeventig werd er nadruk gelegd op andere sociale kwesties, zoals abortus, homoseksualiteit, geboorteregeling en de achterstand van het aantal vrouwen in de partij.⁵⁷ Uit het feit dat er in zowel de literatuur als de bronnen geen openlijk debat aanwezig is betreffende de representativiteit van de (te) hoge opleiding van PvdA-kandidaten, wordt er een sterk vermoeden gewekt dat er in de jaren zeventig ten aanzien van dit onderwerp geen sprake was van een discrepantie tussen ideaal en praktijk.

⁵⁶ In geen enkel boek, artikel of bron die vermeld staat op de literatuur- en bronnenlijst is er informatie over een bepaald ongenoegen betreffende de oververtegenwoordiging van hoogopgeleiden op de kandidatenlijst in de jaren zeventig te vinden, Hillebrand daargelaten. Het doorzoeken van *Socialisme en Democratie* en *Het Volk* aan de hand van trefwoorden zoals 'opleiding', 'kandidatenlijst', 'oververtegenwoordiging', 'representatie' etc. leverde geen relevante informatie op.

⁵⁷ Vevius, Booij en Van Bruggen, *Hier: de Partij van de Arbeid!*, 172.

Hoofdstuk 2. Tussen ideaal en praktijk: Gender

‘Het bestaan van een speciale vrouwenorganisatie in onze partij is een belediging voor de partij.’⁵⁸ – C. Pronk

Deze duidelijke uitspraak deed PvdA-lid C. Pronk in de mei-editie van 1972 van *Socialisme en Democratie* als reactie op het gelijknamige artikel van feministe Ien van den Heuvel. Van den Heuvel had in de maart-editie uit datzelfde jaar een vurig pleidooi gehouden voor het bestaan van de vrouwenorganisatie *het Vrouwencontact* binnen de PvdA, omdat zij van mening was dat de vrouw in Nederland op ‘geraffineerde’ manier werd gediscrimineerd. Het Vrouwencontact diende volgens haar een pressiegroep te zijn die de vrouw beter opleidde, en meer vrouwen rekruteerde voor politieke functies. Ook fungeerde het pleidooi van Van den Heuvel als een verdediging voor het Vrouwencontact, omdat er onder de PvdA-leden twijfel bestond over het bestaansrecht ervan.⁵⁹

Deze twijfel werd expliciet uitgesproken in het artikel van C. Pronk, waarin hij stelde dat vrouwen van nature niet gelijk zijn aan mannen, en dat miljoenen Nederlandse vrouwen zich prettig voelen bij de ‘gezinsverzorgingstaak’. Verder was Pronk van mening dat ‘Ien’ (waarmee hij op mevrouw van den Heuvel doelt) foutief redeneert door het Vrouwencontact te zien als pressiegroep binnen de PvdA. Door de vrouwenorganisatie op deze manier te beschouwen wordt het gezag van de PvdA slechts ondermijnd, vandaar dat het ‘vrouwenpressiesyndroom’ snel overwonnen dient te worden.⁶⁰

De vrouwenorganisatie binnen de PvdA was niet onomstreden. Vanaf 1969 verenigde vrouwelijke PvdA-leden zich in het *Vrouwencontact in de PvdA*. In 1975 werd deze organisatie omgedoopt tot *Rooie Vrouwen*, om de nadruk op het socialistisch ideaal te accentueren. Gedurende de jaren zeventig radicaliseerde de vrouwenbeweging. Er kwam steeds meer nadruk te liggen op de zoektocht naar de eigenheid van de vrouw waarbij het lesbisch-zijn nagenoeg als politieke opdracht werd gezien.⁶¹ Uiteindelijk liep het zelfstandig bestaan van de vrouwenorganisatie in 1995 ten einde doordat de groep in de PvdA geïntegreerd werd.

Dat de vrouwen zich juist eind jaren zestig politiek begonnen te verenigen is niet verwonderlijk. Zoals besproken in de inleiding was er tussen de jaren zestig en tachtig sprake van de Tweede feministische golf, die een grote invloed had op de samenstelling van de Tweede Kamer. Tussen 1963 en 1988 steeg het aantal vrouwelijke Kamerleden enorm, van 9 procent in 1963 tot 22 procent in 1988. Naast de professionalisering kan de groei van het aantal vrouwen in de Tweede Kamer als de belangrijkste blijvende verandering betreffende de kandidaatstelling van politieke partijen die eind jaren zestig begon worden bestempeld.⁶²

Toch is feministe en auteur Joke Kool-Smit is in haar artikel *Wij en de politiek* uit 1972 van mening dat ‘de partij nooit serieuze pogingen had ondernomen om de maatschappij zo in te richten dat vrouwen zich kandidaat konden stellen en evenmin ooit ernstig had nagedacht over de vraag hoe

⁵⁸ C. Pronk, ‘Een vrouwenorganisatie in de PvdA...Moet dat??’, *Socialisme en Democratie* 29, 5 (Deventer 1972) 253.

⁵⁹ Ien van den Heuvel, ‘Een vrouwenorganisatie in de Partij van de Arbeid...Moet dat??’, *Socialisme en Democratie* 29,3 (1972) 110-113.

⁶⁰ Pronk, ‘Een vrouwenorganisatie in de PvdA...Moet dat??’, 252-253.

⁶¹ Mevius, Booi en Van Bruggen, *Hier: de Partij van de Arbeid!*, 116.

⁶² J.Th.J. van den Berg e.a., *Tussen Nieuwspoor & Binnenhof. De jaren 60 als breuklijn in de naoorlogse ontwikkelingen in politiek en journalistiek* ('s-Gravenhage 1989) 202-203.

vrouwelijke kandidaten konden worden opgekweekt.' Verder stelt Kool-Smit dat de PvdA en de andere partijen zich louter beperken tot beoordelingscommissies die enkele acceptabele vrouwen 'opdiepen' om die vervolgens, 'al of niet vergezeld van wat emancipatiekreten', te presenteren.⁶³

Het kabinet Van Agt-Wiegel nam eind jaren zeventig echter het initiatief om de Nederlandse wetgeving aan te passen aan de Europese normen betreffende gelijke arbeidsvoorwaarden voor mannen en vrouwen. Ondanks dat de Tweede Kamer kritiek uitte op een aantal technische punten stemde het in met het wetsvoorstel. Het wetsvoorstel had als doel te garanderen dat mannen en vrouwen dezelfde arbeidsvoorwaarden en kansen op arbeid zouden verkrijgen.⁶⁴

De regering nam na ruim een decennium van vrouwenemancipatie het initiatief om de arbeidsvoorwaarden tussen man en vrouw gelijk te trekken. Kool-Smit is van mening dat de Nederlandse politieke partijen te weinig aandacht schonken aan deze vrouwenemancipatie. Er werden te weinig vrouwelijke kandidaten geselecteerd en er werd te weinig moeite gedaan om de vrouw in de partij te laten integreren. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1977 werden er ten opzichte van de verkiezingen van 1972 door bijna alle partijen minder vrouwen op de kandidatenlijst geplaatst. Het aantal voorkeurstemmen op vrouwen liep tijdens de verkiezingen van 1977 ten opzichte van 1972 ook erg terug. Het feit dat er vóór de verkiezingen van 1977 een uitgebreide campagne getiteld 'Stem eens op een vrouw' door de vrouwenbewegingen van de politieke partijen was georganiseerd maakt deze uitkomsten des te pijnlijker.⁶⁵ De marginale stijging van het aantal vrouwen in de Tweede Kamer, van negentien in 1973 naar twintig of tweeëntwintig in 1978, werd dan ook niet als een overwinning gezien.⁶⁶ Vooral binnen de vrouwenbeweging de Rooie Vrouwen werd de verkiezing van 1977, ondanks de grote overwinning van de PvdA, beschouwd als 'ronduit een tegenvaller'.⁶⁷

Er werd in de periode tussen 1972 en 1977 nagedacht over maatregelen om meer vrouwen op de kandidatenlijst te krijgen. In een vraaggesprek met Hedy d'Ancona en Bram Peper bediscussieert Joop den Uyl zijn ideeën betreffende de vormgeving van de kandidatenlijst. Hij is van mening dat het niet nodig is reglementaire bepalingen toe te passen zoals die in Scandinavische landen bestaan om de emancipatie van de vrouw te bevorderen.⁶⁸ Hiermee bedoelt hij bepalingen zoals arbeidsmarkttrainingscursussen, zodat meer gehuwde vrouwen buitenshuis kunnen werken.⁶⁹ Het geringe aantal vrouwen in de Tweede Kamer lag aan twee fundamentele achterstanden die eerst aangepakt dienden te worden, namelijk de bestaande achterstand in opleidingsniveau en de mentaliteit in de maatschappij betreffende de 'traditionele man-vrouw rol'. Den Uyl stelt: 'de hele aanpak in de vorm van die geforceerde acties voor tenminste zoveel vrouwen hier en vrouwen daar,

⁶³ Joke Kool-Smit, 'Wij en de politiek', *Socialisme en Democratie* 29, 3 (Deventer 1972) 119.

⁶⁴ ANP, 'Kamer achter wetsontwerp gelijke behandeling man/vrouw', *Nederlands dagblad: gereformeerd gezinsblad* (28-6-1979).

⁶⁵ Ben Herbergs, 'Stem eens op een vrouw: flop', *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad* (19-7-1977).

⁶⁶ Van den Berg blijkt overigens nogal slordig om te gaan met zijn tabellen. In het artikel 'Kamerleden als passanten in de Haagse politiek' staat er dat er in 1978, 20 vrouwelijke Tweede Kamerleden zijn. In zijn artikel 'Het "Prefab-Kamerlid"' schrijft hij dat het om 22 vrouwelijke Tweede Kamerleden gaat; Van den Berg en Van den Braak, 'Kamerleden als passanten in de Haagse politiek', 71; Van den Berg, 'Het 'Prefab-Kamerlid', 203.

⁶⁷ Herbergs, 'Stem eens op een vrouw: flop'.

⁶⁸ Hedy d'Ancona en Bram Peper, 'Den Uyl over vrouwen en politiek. Een vraaggesprek met Hedy d'Ancona en Bram Peper', *Socialisme en Democratie* 29, 3 (Deventer 1972) 155.

⁶⁹ R.W. Boesjes-Hommes, 'Vrouwenemancipatie in Zweden', *Socialisme en Democratie* 29, 3 (Deventer 1972) 137-138.

die vind ik een beetje aan het verkeerd eind beginnen'.⁷⁰ Den Uyl vindt het een grote fout en bedreiging van de vrouwenbeweging dat zij vrouwelijke kandidaten aan bepaalde functies helpen puur omdat het vrouwen zijn, 'dat schaadt de hele zaak'.⁷¹ Er kan zonder meer gesteld worden dat Den Uyl een tegenstander is van een directe afspiegeling van vrouwen in de Tweede Kamer.

Ondanks deze uitgesproken afkeer van Den Uyl jegens directe afspiegeling van vrouwen in de Tweede Kamer, werd er in 1977 besloten tot een quotum van 25 procent vrouwen op de kandidatenlijst. Deze 25 procent was een streefpercentage, het werd niet bindend verklaard. Hoewel er in andere partijen pogingen werden ondernomen om het aantal vrouwen in de partij toe te laten nemen, was de PvdA de enige partij die een dussdanig quotum hanteerde.⁷² Dit quotum was een ideaal dat in de praktijk niet werd gehaald. Na de verkiezingen van 1977 bestond de fractie van de PvdA voor 17 procent uit vrouwen. De fracties van andere (progressieve) partijen zoals Groenlinks en D'66 bestond voor respectievelijk 33 en 25 procent uit vrouwen. Het vrouwenquotum werd niet gehaald, vandaar dat er kan worden gesproken van een discrepantie tussen ideaal en praktijk.

⁷⁰ d'Ancona en Peper, 'Den Uyl over vrouwen en politiek', 155.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij*, 299.

Conclusie

In dit onderzoek is gekeken naar op welke manier er sprake was van een discrepantie tussen ideaal en praktijk betreffende de kandidaatstelling van Tweede Kamerleden door de PvdA in de jaren zeventig als er gekeken wordt naar de factoren opleiding en gender. De uitkomsten van de factoren opleiding en gender verschillen aanzienlijk. Er is vastgesteld dat er bij de factor opleiding geen discrepantie bestaat tussen ideaal en praktijk betreffende de kandidaatstelling. Van den Berg toont met zijn onderzoek aan dat er in de jaren zeventig een oververtegenwoordiging bestond van academici en hoogopgeleiden in de Tweede Kamer, en dat deze ontwikkeling als gevaar voor de democratie kan worden beschouwd. Hillebrand stelt dat 'velen' zich konden vinden in het gedachtegoed van Van den Berg, i.e. de oververtegenwoordiging van hoogopgeleide kandidaten op de lijst. Er is echter geen debat betreffende de oververtegenwoordiging van hoogopgeleide kandidaten of Tweede Kamerleden voorhanden in de door mij geraadpleegde literatuur en bronnen. Vandaar dat er een sterk vermoeden wordt gewekt dat er, kijkend naar de factor opleiding, geen discrepantie bestaat tussen ideaal en praktijk.

In tegenstelling tot de factor opleiding is er wel degelijk sprake van een discrepantie tussen ideaal en praktijk bij de factor gender. Allereerst geeft de penningstrijd tussen C. Pronk en Ien van den Heuvel betreffende het bestaansrecht van de vrouwenorganisatie binnen de PvdA weer dat er een meningsverschil bestond over de vormgeving van de representatie van de vrouw. Dit debat geeft weer dat er binnen de partij verschillende meningen bestonden. Daarnaast bestond er gedurende de jaren zeventig een verlangen om meer vrouwen op de kandidatenlijst te plaatsen. De hiervoor opgezette campagne 'Stem eens op een vrouw' behaalde met slechts een marginale stijging niet het gewenste resultaat. Tot slot werd er in deze periode gedebatteerd over een in te stellen minimum aantal vrouwen op de kandidatenlijst. Dit vrouwenquotum van 25 procent werd ondanks discussie binnen de partij ingevoerd. Bij de verkiezingen van 1977 werd het quotum niet gehaald.

Kortom, bij de factor opleiding is er geen sprake van een discrepantie tussen ideaal en praktijk, bij de factor gender wel.

Literatuurlijst

- Ankersmit, F.R., *Political representation* (Stanford 2002).
- Berg, J.Th.J. van den, *De toegang tot het Binnenhof. De maatschappelijke herkomst van de Tweede Kamerleden tussen 1849 en 1970* (Weesp 1983).
- Berg, J.Th.J. van den, 'Het "prefab-kamerlid." De gewijzigde recruitering van de Tweede Kamerleden sinds 1971-1972' *Tussen Nieuwspoort & Binnenhof. De jaren 60 als breuklijn in de naoorlogse ontwikkelingen in politiek en journalistiek* ('s-Gravenhage 1989).
- Berg, J.Th.J. van den en B. van den Braak, 'Kamerleden als passanten in de Haagse politiek. De maatschappelijke herkomst van Tweede-Kamerleden 1970-2004', *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2004* (Utrecht 2004).
- Bovens, Mark en Anchrit Wille, *Diplomademocratie: over de spanning tussen meritocratie en democratie* (Amsterdam 2011).
- Csigo, Peter 'Review: Political Representation', *Politics and Culture* 4 (2009) <<http://politicsandculture.org/2009/11/09/review-political-representation/>> [geraadpleegd op 13-1-2016].
- Franssen, H.M., 'Veranderingen in de werkwijze van de Tweede Kamer', *Tussen Nieuwspoort & Binnenhof. De jaren 60 als breuklijn in de naoorlogse ontwikkelingen in politiek en journalistiek* ('s-Gravenhage 1989).
- Heidar, Knut and Ruud Koole red., *Parliamentary Party Groups in European Democracies. Political parties behind closed doors* (Londen en New York 2000).
- Hillebrand, R., *De Antichambre van het Parlement. Kandidaatstelling in Nederlandse politieke partijen* (Leiden 1992).
- Koole, Ruud, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990* (Utrecht 1992).
- Laan, Cees van der, 'Het volk moet weer in het parlement zitten' *Trouw* <<http://www.trouw.nl/tr/nl/4500/Politiek/article/detail/3036761/2011/11/16/Het-volk-moet-weer-in-het-parlement-zitten.dhtml>> [geraadpleegd op 16-11-11].
- *Publieksversie van Vertrouwen en zelfvertrouwen. Uitkomsten en vervolg Parlementaire zelfreflectie* (Den Haag 2009) <<http://www.pguptekst.nl/wordpress/wp-content/uploads/tweede-kamer-publieksversie-parlementaire-zelfreflectie.pdf>> [geraadpleegd op 10-1-2016].
- Mevius, Martin, Lennart Booi en Erik van Bruggen red., *Hier: de Partij van de Arbeid! Vijftig jaar geschiedenis in interviews* (Amsterdam 1996).
- Rehfeld, Andrew, 'Review: F.R. Ankersmit, *Political Representation*', *Chicago Journals* 113, 4 (2003).

- Thomassen, J.J.A., 'Politieke representatie', *Hedendaagse Democratie* (Alphen aan den Rijn 1991).

Bronnenlijst

- ANP 'Kamer achter wetsontwerp gelijke behandeling man/vrouw', *Nederlands dagblad: gereformeerd gezinsblad* (28-6-1979).
<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=PvdA+Tweede+Kamer+opleiding&coll=ddd&maxperpage=50&page=1&facets%5Bperiode%5D%5B%5D=1%7C20e_eeuw%7C1970-1979%7C&facets%5Bspatial%5D%5B%5D=Landelijk&identificer=ddd%3A010572823%3Ampg21%3Aa0065&resultsidentificer=ddd%3A010572823%3Ampg21%3Aa0065> [geraadpleegd op 9-1-2016].
- Ancona, Hedy d', 'De noodzaak van een culturele revolutie', *Socialisme en Democratie* 29, 3 (Deventer 1972).
- Ancona, Hedy d' en Bram Peper, 'Den Uyl over vrouwen en politiek. Een vraaggesprek met Hedy d'Ancona en Bram Peper', *Socialisme en Democratie* 29, 3 (Deventer 1972).
- Berg, J.Th.J. van den, 'Geïsoleerd op het Binnenhof', *Socialisme en Democratie* 39, 1 (Deventer 1982).
- Boesjes-Hommes, R.W., 'Vrouwenemancipatie in Zweden', *Socialisme en Democratie* 29, 3 (Deventer 1972).
- Eken, Tjerk, Data-analyse Tweede Kamerleden 1946-1981 (Ongepubliceerde scriptie Politieke Geschiedenis, Nijmegen 2014).
- Herbergs, 'Stem eens op een vrouw: flop', *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad* (19-7-1977).
- Heuvel, Ien van den, 'Een vrouwenorganisatie in de Partij van de Arbeid...Moet dat??', *Socialisme en Democratie* 29,3 (Deventer 1972).
- Hoffman, Leen, 'Inquisitie, in: Pen op Papier', *Socialisme en Democratie* 37, 1 (Deventer 1980).
- Kool-Smit, Joke, 'Gelijkheid vertaald naar de helft', *Socialisme en Democratie* 29, 3 (Deventer 1972).
- Kool-Smit, Joke, 'Wij en de politiek', *Socialisme en Democratie* 29, 3 (Deventer 1972).
- Ooijen, David van, 'Breekpunt vijfendertigduizend', *Socialisme en Democratie* 31, 6 (Deventer 1974).
- Parlement en politiek, 'Frans Moor'
<https://www.parlement.com/id/vg09lli99lzu/f_frans_moor> [geraadpleegd op 17-12-2015].
- Parlement en politiek, 'Parlementaire zelfreflectie'
<https://www.parlement.com/id/vi43e5o96ha3/parlementaire_zelfreflectie> [geraadpleegd op 13-01-2016].

- Parlement en politiek, 'Vrouwen in de Tweede Kamer'
<https://www.parlement.com/id/vh8lnhrre0zv/vrouwen_in_de_tweede_kamer>
[geraadpleegd op 17-12-2015].
- Pronk, C., 'Een vrouwenorganisatie in de PvdA...Moet dat??', *Socialisme en Democratie* 29, 5
(Deventer 1972).
- Visscher, Gerard, 'Is het kiesstelsel aan verandering toe?', *Socialisme en Democratie* 48, 7/8
(Deventer 1991).